

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ



دانشکده علوم انسانی

گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد

در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

تحلیل سبک‌شناختی ۵۰ قصیده از ناصر خسرو

استاد راهنما:

دکتر عسگر صلاحی

استاد مشاور:

دکتر خدابخش اسداللهی

پژوهشگر:

موسی فدای

تابستان ۹۳

تعهدنامه‌ی اصالت اثر و رعایت حقوق دانشگاه

تمامی حقوق مادّی و معنوی مترتب بر نتایج، ابتکارات، اختراعات و نوآوری‌های ناشی از انجام این پژوهش، متعلق به **دانشگاه محقق اردبیلی** می‌باشد. نقل مطلب از این اثر، با رعایت مقررات مربوطه و با ذکر نام دانشگاه محقق اردبیلی، نام استاد راهنما و دانشجو بلامانع است.

اینجانب موسی فدای دانش‌آموخته‌ی مقطع کارشناسی ارشد رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی گرایش محض دانشکده‌ی علوم انسانی دانشگاه محقق اردبیلی به شماره‌ی دانشجویی ۹۰۱۱۱۶۳۲۱۸ که در تاریخ ۹۳/۰۶/۱ از پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود تحت عنوان «تحلیل سبک شناختی ۵۰ قصیده از ناصر خسرو» دفاع نموده‌ام، متعهد می‌شوم که:

- این پایان‌نامه را قبلاً برای دریافت هیچ‌گونه مدرک تحصیلی یا به عنوان هرگونه فعالیت پژوهشی در سایر دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزشی و پژوهشی داخل و خارج از کشور ارائه ننموده‌ام.
- مسئولیت صحت و سقم تمامی مندرجات پایان‌نامه‌ی تحصیلی خود را بر عهده می‌گیرم.
- این پایان‌نامه، حاصل پژوهش انجام شده توسط اینجانب می‌باشد.
- در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران استفاده نموده‌ام، مطابق ضوابط و مقررات مربوطه و با رعایت اصل امانتداری علمی، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در متن و فهرست منابع و مأخذ ذکر نموده‌ام.
- چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده یا هرگونه بهره‌برداری اعم از نشر کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان‌نامه را داشته باشم، از حوزه‌ی معاونت پژوهشی و فناوری دانشگاه محقق اردبیلی، مجوزهای لازم را اخذ نمایم.
- در صورت ارائه‌ی مقاله‌ی مستخرج از این پایان‌نامه در همایش‌ها، کنفرانس‌ها، سمینارها، گردهمایی‌ها و انواع مجلات، نام دانشگاه محقق اردبیلی را در کنار نام نویسندگان (دانشجو و اساتید راهنما و مشاور) ذکر نمایم.
- چنانچه در هر مقطع زمانی، خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب ناشی از آن (منجمله ابطال مدرک تحصیلی، طرح شکایت توسط دانشگاه و ...) را می‌پذیرم و دانشگاه محقق اردبیلی را مجاز می‌دانم با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات مربوطه رفتار نماید.

نام و نام خانوادگی دانشجو: موسی فدای

امضا:

تاریخ:



دانشکده علوم انسانی
گروه آموزشی زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه‌ی کارشناسی ارشد
در رشته‌ی زبان و ادبیات فارسی

عنوان:

تحلیل سبک‌شناختی ۵۰ قصیده از ناصر خسرو

پژوهشگر:

موسی فدای

ارزیابی و تصویب شده‌ی کمیته‌ی داوران پایان‌نامه با درجه‌ی

امضاء	سمت	مرتبه‌ی علمی	نام و نام خانوادگی
	استاد راهنما و رئیس کمیته‌ی داوران	استادیار	عسگر صلاحی
	استاد مشاور	دانشیار	خدابخش اسداللهی
	داور	دانشیار	حسین نوین

تقدیم به:

- به روح پدرم که در تمام دوران زندگی ام، امید و تکیه گاهم بود.
- مادرم، که آفتاب مهرش در آستانه قلبم، همچنان پابرجاست و هرگز غروب نخواهد کرد.
- آموزگاران و اساتیدی که زیستن، بودن و انسان بودن را برایم معنا کردند.

سپاسگزاری

شکر و سپاس خداوند را که بزرگ‌ترین امید و یاورم در لحظه لحظه‌ی زندگی است، به امید آن که توفیق یابم و جز خدمت به خلق او نکوشم.

با سپاس صمیمانه از راهنمایی‌های استاد فاضل و فرزانه جناب آقای دکتر عسگر صلاحی به جهت راهنمایی‌های ارزنده‌شان و همچنین از استاد گرانقدرم جناب آقای دکتر خدابخش اسدالهی، برای نیل به این مهم، که راهگشایم بودند.

بسیار مناسب می‌نماید که از زحمات و راهنمایی‌های استادان دانشمندم جناب آقای دکتر ابراهیم رنجبر، دکتر رامین محرمی و دکتر بیژن ظهیری نیز کمال تشکر و سپاس را داشته باشم.

از تمامی همکلاسی‌ها و دوستان بزرگوار و ادیبم از جمله آقای مهدی، رضا و عباس دیارمند و آقای صفری که بنده را در تمام مراحل تحصیلی‌ام مورد عنایت و لطف‌شان قرار دادند و از حمایت‌های علمی و معنوی این عزیزان بسیار بهره برده‌ام، نهایت تقدیر و تشکر را دارم.

از مسئولان کتابخانه‌ی عمومی شهرستان سرعین از جمله آقای شهریار و آقای سفیدی که در تهیه‌ی منابع مرا یاری کردند، نهایت تشکر و قدردانی را دارم.

نام خانوادگی دانشجو: فدای	نام: موسی
عنوان پایان‌نامه: تحلیل سبک‌شناختی ۵۰ قصیده از ناصر خسرو	
استاد (اساتید) راهنما: دکتر عسگر صلاحی استاد (اساتید) مشاور: دکتر خدابخش اسداللهی	
مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: زبان و ادبیات فارسی
گرایش: محض	دانشگاه: محقق اردبیلی
دانشکده: علوم انسانی	تاریخ دفاع: ۱۳۹۳/۰۶/۱۲ تعداد صفحات: ۱۰۸
<p>چکیده</p> <p>ناصر خسرو یکی از شاعران صاحب سبک در عرصه‌ی شعر فارسی است که با توجه به دارا بودن سبک شعری و فکری خاص، پژوهش سبک‌شناختی اشعار و مخصوصاً قصاید او ضروری و مهم است. در همین راستا، در پایان‌نامه‌ی حاضر به بررسی سبک‌شناختی ۵۰ قصیده از قصاید ناصر خسرو پرداخته‌ایم. روش کار ما به این‌گونه است که بررسی سبک‌شناختی این قصاید بر طبق روش دکتر شمیسا، در سه سطح زبانی، فکری و ادبیات(ادبی) انجام شده است. نتایج حاصله این است که قصاید ناصر خسرو از لحاظ زبان، کاملاً از مختصات زبانی سبک خراسانی تأثیر پذیرفته و تقریباً تمامی مختصات آوایی و زبانی سبک خراسانی همچون کهن‌گرایی لغوی، استعمال افعال کهن، استعمال دو حرف اضافه برای یک متمم و به کارگیری افعال پیشوندی و ... در قصاید او قابل مشاهده است. از لحاظ فکری، ناصر خسرو از تک‌تک قصاید خود به عنوان بیانیه‌هایی برای ابراز عقاید مذهبی، فلسفی و حکمی خود سود جست و به بیان جهان‌بینی مذهبی و فلسفی خود پرداخته است؛ برجسته‌ترین مؤلفه‌های سبک فکری ناصر خسرو در این قصاید، خردگرایی و پند و اندرزهای مذهبی و انعکاس سیره‌ی پیامبر و امامان است. از لحاظ ادبی، قصاید ناصر خسرو به دلیل تسلط عنصر اندیشه بر تخیل، چندان به زیور آرایه‌های ادبی آراسته نشده است و نمی‌توان قصاید او را از این لحاظ با قصاید شاعری چون عنصری مقایسه کرد؛ البته این امر حاکی از این نیست که ناصر خسرو از لحاظ عاطفه و خیال، شاعری توانا نیست بلکه با بررسی برخی از تشبیهات و استعارات بدیع در قصاید او می‌توان گفت که او توانایی بالقوه‌ی تحسین‌برانگیزی در زمینه‌ی هنر شاعری و استفاده از زینت‌های معنوی و لفظی کلام دارد. در کل می‌توان این جمله را به عنوان چکیده‌ای از نتایج پژوهش در نظر گرفت که ناصر خسرو – حداقل در قصاید مورد بحث – دارای زبانی کهن و اندیشه‌ای متعالی نسبت به معاصرانش بوده و دارای سبک شخصی است.</p>	
کلید واژه‌ها: قصاید ناصر خسرو، بررسی سبک‌شناختی، سطح زبانی، سطح فکری، سطح ادبی.	

فهرست مطالب

صفحه

شماره و عنوان

فصل اول: کلیات پژوهش

۱-۱- مقدمه	۲
۲-۱- بیان مسأله	۳
۳-۱- ضرورت تحقیق	۴
۴-۱- سوالات تحقیق	۵
۵-۱- فرضیات تحقیق	۵
۶-۱- اهداف تحقیق	۵
۷-۱- مواد و روش‌های تحقیق	۵
۸-۱- پیشینه‌ی تحقیق	۶

فصل دوم: مبانی نظری

۱-۲- ویژگی‌های شعر و ادب در قرن پنجم و ششم	۸
۲-۲- آثار ناصر خسرو	۹
۳-۲- بررسی عقاید ناصر خسرو	۱۰
۴-۲- ارتباط ناصر خسرو با اسماعیلیان	۱۰
۵-۲- ناصر خسرو و علوم متداول زمان	۱۱
۶-۲- سیر تحول و دگرگونی زندگی ناصر خسرو	۱۲
۷-۲- سبک‌شناسی اشعار ناصر خسرو	۱۴
۸-۲- قالب شعری قصیده	۱۷
۱-۸-۲- تعریف	۱۷
۲-۸-۲- وجه تسمیه	۱۷
۹-۲- اشاره‌ای مختصر به سبک قصاید ناصر خسرو	۱۸
۱۰-۲- مهم‌ترین مضامین قصاید ناصر خسرو	۱۸
۱۱-۲- روش تحقیق	۱۹

فصل سوم: بحث و بررسی

۱-۳- سطح زبانی	۲۲
۱-۱-۳- سطح آوایی	۲۲

- ۲۲ ۱-۱-۱-۳ موسیقی بیرونی و موسیقی درونی
- ۲۷ ۲-۱-۱-۳ تلفظ کهن
- ۲۸ ۳-۱-۱-۳ ابدال (بدل کردن صامتی با صامت دیگر)
- ۲۹ ۴-۱-۱-۳ اماله
- ۳۰ ۵-۱-۱-۳ مشدّد و مخفّف
- ۳۱ ۶-۱-۱-۳ تخفیف و حذف حروف کلمات
- ۳۳ ۷-۱-۱-۳ اسکان (ضمیر و قبل از ضمیر)
- ۳۴ ۸-۱-۱-۳ ادغام
- ۳۴ ۲-۱-۳ سطح لغوی
- ۳۴ ۱-۲-۱-۳ لغات عربی و فارسی
- ۳۷ ۲-۲-۱-۳ لغات بیگانه: لغات علوم دیگر مثل نجوم، فقه و غیره
- ۳۸ ۳-۲-۱-۳ کهن گرایی لغوی: (ضمیر، کلمه، فعل و حرف)
- ۴۱ ۴-۲-۱-۳ اسم معنی یا ذات
- ۴۴ ۵-۲-۱-۳ اسامی بسیط یا مرکب
- ۴۵ ۳-۱-۳ سطح نحوی
- ۴۵ ۱-۳-۱-۳ آوردن دو حرف اضافه در پس و پیش متمم
- ۴۶ ۲-۳-۱-۳ مفعول و علامت آن
- ۴۶ ۳-۳-۱-۳ وجوه و کیفیت افعال
- ۴۶ ۱-۳-۳-۱-۳ وجوه کهن ماضی اسمترای و صرف کهن افعال: (افعال نیشابوری)
- ۴۷ ۲-۳-۳-۱-۳ فعل امر و کیفیت آن
- ۴۸ ۳-۳-۳-۱-۳ استعمال وجوه مختلف و کهن افعال
- ۵۰ ۲-۳ سطح ادبی
- ۵۰ ۱-۲-۳ وجوه علم بیان در شعر ناصر خسرو
- ۵۱ ۲-۲-۳ بررسی آرایه های بدیعی در قصاید ناصر خسرو
- ۵۲ ۱-۲-۲-۳ مراعات النظیر
- ۵۳ ۲-۲-۲-۳ سجع
- ۵۴ ۱-۲-۲-۲-۳ سجع مطرف
- ۵۴ ۲-۲-۲-۲-۳ سجع متوازی
- ۵۵ ۳-۲-۲-۲-۳ سجع متوازن
- ۵۶ ۳-۲-۲-۳ جناس
- ۵۷ ۱-۳-۲-۲-۳ جناس اختلافی
- ۵۷ ۲-۳-۲-۲-۳ جناس افزایشی

- ۵۸ ۳-۳-۲-۲-۳- جناس اشتقاق
- ۵۸ ۴-۳-۲-۲-۳- جناس شبه اشتقاق
- ۵۹ ۵-۳-۲-۲-۳- جناس خطی
- ۵۹ ۴-۲-۲-۳- رد العجر الی الصدر و انواع دیگر آن
- ۶۱ ۵-۲-۲-۳- تکرار کلمه و حروف (صامت و مصوت)
- ۶۳ ۶-۲-۲-۳- تضمین (معنوی و لفظی و واژگانی)
- ۶۵ ۷-۲-۲-۳- مفاخره
- ۶۶ ۸-۲-۲-۳- تلمیح
- ۶۸ ۹-۲-۲-۳- تمثیل
- ۶۹ ۱۰-۲-۲-۳- تضاد
- ۷۱ ۱۱-۲-۲-۳- اضافه‌ها
- ۷۱ ۱-۱۱-۲-۲-۳- اضافه‌های تشبیهی
- ۷۲ ۲-۱۱-۲-۲-۳- اضافه‌های استعاری
- ۷۲ ۳-۱۱-۲-۲-۳- اضافه‌های تخصیصی
- ۷۲ ۴-۱۱-۲-۲-۳- صفت و موصوف
- ۷۳ ۵-۱۱-۲-۲-۳- مضاف و مضاف الیه
- ۷۴ ۶-۱۱-۲-۲-۳- اضافه ی بنوت
- ۷۴ ۳-۳- سطح فکری
- ۷۵ ۱-۳-۳- افسوس و حسرت از اوضاع روزگار و زمان خود و زندانی شدن خود
- ۷۷ ۲-۳-۳- عقل، خردگرایی، دانش، علم، ستایش علم و دانش
- ۸۰ ۳-۳-۳- دنیاستیزی انسان‌ها
- ۸۲ ۴-۳-۳- تبلیغ مذهب خود و نکوهش مخالفان مذهب
- ۸۳ ۵-۳-۳- ستایش حضرت رسول، حضرت علی و فاطمیان
- ۸۵ ۶-۳-۳- تضمین (از قرآن و احادیث و نهج البلاغه)
- ۸۶ ۷-۳-۳- توجه به گذشته ایران و تاریخ کهن
- ۸۷ ۸-۳-۳- ستایش خلیفه فاطمی، تبلیغ مذهب خود و نکوهش مخالفان
- ۸۹ ۹-۳-۳- خدا، محور فکری ناصر خسرو و علویان
- ۸۹ ۱۰-۳-۳- بی‌اعتباری دنیا
- ۹۰ ۱۱-۳-۳- انسان، هدف آفرینش و معیار ارزش‌ها
- ۹۰ ۱۲-۳-۳- توجه به باطن عبادات و پرهیز از ظاهرگرایی
- ۹۱ ۱۳-۳-۳- ستایش خرد و خردمندی
- ۹۲ ۱۴-۳-۳- در جستجوی انسان کامل

- ۹۲..... ۱۵-۳-۳- توصیف علم، داد، زهد، پارسایی و نکوهش بسی از ردائل
- ۹۳..... ۱۶-۳-۳- پند و وعظ
- ۹۴..... ۴-۳- تحلیل سبک شناختی
- ۹۵..... ۵-۳- مقایسه سطح ادبی ناصر خسرو با معاصرانش
- ۹۵..... ۶-۳- تحلیل کلی سبک شعری ناصر خسرو

فصل چهارم: نتیجه گیری

- ۱۰۴..... ۱-۴- نتیجه گیری
- ۱۰۶..... منابع و مأخذ

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱- مقدمه

سبک‌شناسی، از جمله علوم ادبی است که امروزه اهمیت خاصی دارد و یکی از شیوه‌های مهم برای پی بردن به ویژگی‌های یک اثر و به دست آوردن معیاری از روش هنری یک هنرمند، تحلیل سبک‌شناختی آثار او بر اساس زبان و ویژگی‌های ادبی و فکری است.

هدف اصلی زبان، ایجاد ارتباط است؛ اما در مراحل بالاتر می‌توان از زبان فواید دیگری، چون خلق آثار ادبی را دریافت نمود. این کارکرد زبان، به نوعی زیرمجموعه‌ی ایجاد ارتباط است؛ اما نه ارتباطی ساده که پیامی را از گیرنده به فرستنده انتقال دهد؛ بلکه خالق یک اثر ادبی علاوه بر ایجاد ارتباط سعی می‌کند، سخن خود را به صورت جذاب به مخاطب انتقال دهد و توانایی ذهنی و ادبی خود را در قالب به کارگیری صنایع ادبی نشان دهد، تا درک معنا و مفهوم را به وسیله این صنایع ادبی آسان‌تر نماید؛ یا ممکن است قدرت و توانمندی خود را در استفاده از زیبایی‌های سخن، به مخاطب بفهماند و حیرت، شگفتی و یا تحسین او را برانگیزد. (محبوب، ۱۳۴۵: ۱۲۴)

نویسنده‌ی یک اثر ادبی سعی می‌کند، مخاطب خود را در احساس لطیفی که دارد، شریک نماید. به هر حال، یک اثر ادبی از جهات مختلفی بر یک ارتباط زبانی ساده، امتیاز دارد که جای بحث آن نیست؛ اما در راستای ادبی شدن یک ارتباط زبانی ساده، علم بلاغت به کمک گوینده‌ی هنرمند می‌آید تا با استفاده از عناصر زیبایی‌ساز، کلام خود را، از یک کلام عادی به سطحی بالاتر و برتر ارتقاء دهد.

«ناصرخسرو بی‌تردید یکی از شاعران بسیار توانا و سخن‌آور پارسی است. وی طبعی نیرومند و سخنی استوار و قوی و اسلوبی نادر و خاص خود و بیانی فصیح دارد. زبان این شاعر قریب به زبان شعراء آخر دوره سامانی است و حتی اسلوب کلام او کهنگی بیشتری از کلام شعراء دوره اول غزنوی را نشان می‌دهد. در دیوان او بسیاری از کلمات و ترکیبات به نحوی که در اواخر قرن چهارم متداول بوده و استعمال می‌شده است، به کار رفته و مثل آن است که عامل زمان در این شاعر توانا و چیره‌دست اصلاً اثری برجای ننهاد. با این حال ناصرخسرو هر جا که لازم شد از ترکیبات عربی جدید و کلمات وافر تازی، بیشتر از آنچه در آخر عهد سامانی در اشعار وارد شده بود، استفاده کرده و آن‌ها را در اشعار آبدار خود به کار برده است. خاصیت عمده شعر ناصرخسرو اشتغال آن بر مواعظ و حکم بسیار است. ناصربن خسرو در این امر قطعاً از کسائی مروزی شاعر مقدم بر خود پیروی کرده است.» (صفا، ۱۳۶۹: ۲۵۱)

بعد از آنکه ناصر خسرو تغییر حال یافت و به مذهب اسماعیلی درآمد و عهده‌دار تبلیغ آن در خراسان شد، برای اشعار خود مایه جدیدی که عبارت از افکار مذهبی باشد، به‌دست آورد. جنبه دعوت شاعر باعث شده است که او در بیان افکار مذهبی مانند یکی از دعوات تبلیغ را نیز از نظر دور ندارد و به این سبب بعضی از قصاید او با مقدماتی که شاعر در آنها تمهید کرده و نتایجی که گرفته است، بیشتر به سخنانی می‌ماند که مبلّغی در مجلس دعوت بیان کرده باشد.

در بیان مسائل حکمی ناصر خسرو از ذکر اصطلاحات مختلف خودداری ننموده است. موضوعات علمی در اشعار او ایجاد مضمون نکرده بلکه وسیله تفهیم مقصود قرار گرفته است یعنی او مسائل مهم فلسفی را که معمولاً مورد بحث و مناقشه بود در اشعار خود مطرح کرده و در زبان دشوار شعر با نهایت مهارت و در کمال آسانی از بحث خود نتیجه گرفته است.

«ذهن علمی شاعر باعث شده است که او به شدت تحت تأثیر روش منطقیان در بیان مقاصد خود قرار گیرد. سخنان او با قیاسات و ادله منطقیه همراه و پر است از استنتاج‌های عقلی و به‌همین نسبت از هیجانات شاعرانه و خیالات باریک و دقیق شعراء خالی است.» (صفا، ۱۳۶۹: ۱۸۹)

اصولاً ناصر خسرو به آنچه دیگر شاعران را مجذوب می‌کند یعنی به مظاهر زیبایی و جمال و به جنبه‌های دلفریب محیط و اشخاص توجهی ندارد و نظر او بیشتر به حقایق عقلی و مبانی و معتقدات دینی است. به‌همین سبب حتی توصیفات طبیعی را هم در حکم تشبیبی برای ورود در مباحث عقلی و مذهبی به‌کار می‌برد. ناصر خسرو شاعری درباری نیست و یا اگر وقتی چنین بوده اثری از اشعار آن دوره او به‌دست ما نرسیده است. او جزو قدیمی‌ترین کسانی است که مثنوی‌های کامل در بیان حکم و مواظ ساختن، و قصائد او هم هیچگاه از این افکار دور نیست. وی به‌قول خود دُرّ قیمتی لفظ دری را در پای خوکان نمی‌ریخت و چون از دنیا و اهل آن منقطع شده و چنگ در دامان ولای علی و آل او زده بود، به دنیا وی نظری نداشت.» (نقل با تلخیص، صفا، ۱۳۶۹: ۲۳۴)

در این جستار، نظرات مختلف صاحب‌نظران ایرانی و اروپایی و تعاریفی که از سبک دارند، مورد بررسی قرار گرفت. در مرحله بعد، به ویژگی‌هایی که موجب می‌شود تا اثر، هنری شناخته شود و به وجود آورنده آن اثر، به عنوان صاحب سبک معرفی گردد، پرداخته شده است.

۱-۲- بیان مسأله

هنر سخنوری و تأثیر کلام بر مخاطب، در هر دوره‌ای از اهمیت خاصی برخوردار بوده است و بررسی نکاتی که بر این تأثیر سخن بیفزاید، همواره مورد توجه نویسندگان و شاعران بوده است. در بازبینی گفته‌ها و نوشته‌هاست که در می‌یابیم چرا سخنی ماندگارتر و مؤثرتر است.

«ناصر خسرو» یکی از چهره های شاخص سبک خراسانی و در دریف یکی از بزرگ ترین شعرای تاریخ ادبیات پارسی قرار دارد. پردازش و التفات وافر پژوهشگران و منتقدان به اشعار بر جای مانده از وی و غور در آرا و آثار وی، خود مؤید اهمیت میراث گران سنگ ادبی اوست. آفرینش در هر دو حوزه نظم و نثر و وجوه فلسفی، دینی، تعلیمی و ادبی آثار وی از چهره ای برجسته و تاثیر گذار ساخته است. حیات پر فراز و نشیب ناصر خسرو را به دوره قبل از تحویل و پس از آن تقسیم بندی می کنند. دوره اخیر که ضمن آن آشنایی با آیین اسماعیلی و گرویدن بدان به وقوع می پیوندد، نقش اساسی و غیر قابل انکار در شکل گیری فرم و مضامین آثارش دارد. پژوهندگان ادبی پیرامون آثار و فراوان سخن گفته اند اما وجهی که کمتر مورد توجه قرار گرفته بررسی و واکاوی سبک شناسانه قصاید اوست. پرواضح است که امروزه فنونی نظیر «سبک شناسی» و «نشانه شناسی» به مثابه تمهیداتی هستند که در خوانش متون ادبی امر گره گشایی از مواضع پیچیده و دیرپاب آثار ادبی را تسهیل می کنند. در پژوهش در دست انجام کوشیده ایم تا با استفاده از تمهیدات یاد شده و همچنین ارجاعات فرامتنی به حیات فکری و عقیدتی ناصر خسرو به تحلیل قصاید او پرداخته دورنمایه آنها را از نظر آگاهی سبک شناسانه مورد بررسی قرار دهیم.

«ناصر خسرو به دلیل قرار گرفتن در سلک شعرای سبک خراسانی بی تردید و قدر مسلم متأثر از قواعد کلی حاکم بر این سبک می باشد اما در کنار آن، قصایدش حاوی فرازهایی است که تحلیل آنها می تواند رهیافتی به «سبک شخصی» او باشد. عمده ترین مشخصه آثار وی را تاثیر از کیش اسماعیلی و استعمال فراوان اصطلاحات، مفاهیم عقیدتی، واژگان و آرای فقهی و کلامی و فلسفی این گروه تشکیل می دهد. در کنار آن به تبع تکفل رسالت تبلیغ و ترویج آیین یاد شده توسط او، آثارش وجهی تعلیمی و همچنین مناظره ای نیز دارد. چه از او جانب «المستنصر بالله» خلیفه فاطمی مصر، به درجه، «حجت جزیره خراسان» منصوب شده بود. ویژگی هایی نظیر لحن تند و گزنده، شکوه از دیار خراسان و اهالی آن، مصادره به مطابوب کردن کارکرد شعر و ادبیات و ... رهاورد و هم بسته نگاه ایدئولوژیک او می باشد.» (صفا، ۱۳۶۹: ۱۵۰)

۱-۳- ضرورت تحقیق

آشنایی دانشجویان و علاقمندان به فرهنگ و ادبیات فارسی با سبک شخصی و مضامین مستتر در قصاید «حکیم ناصر خسرو قبادیانی».

۴-۱- سوالات تحقیق

در این پایان‌نامه سعی شده است، برای این پرسش‌ها جوابی منطقی به دست آید:

- ۱- آیا ناصر خسرو دارای سبک شخصی است؟
- ۲- مختصات سبکی ناصر سرو که موجب تمایز و تشخیص او در تاریخ ادبیات فارسی است، کدام‌ها هستند؟
- ۳- آیا قصاید «ناصر خسرو» مؤید ویژگی‌های سبکی او می‌باشد؟
- ۴- ناصر خسرو از چه قسمت‌هایی از علم بیان، بیشتر بهره برده است؟

۵-۱- فرضیات تحقیق

- ۱- ناصر خسرو شاعری صاحب سبک در ادبیات فارسی است.
- ۲- سبک شخصی ناصر خسرو با دارا بودن ویژگی تعلیمی و تبلیغی، در جهت ترویج آرای اسماعیلیان است.
- ۳- وی با نوآوری‌های ظاهری و ساختاری و محتوایی در قصیده‌ی خود، نسبت به معاصرانش، سبک شخصی خود را تأیید می‌کند.
- ۴- او بیشتر از تشبیه و استعاره که اغلب مرسل و مصرحه هستند، استفاده کرده است.

۶-۱- اهداف تحقیق

- ۱- بازنمایی سبک شخصی «ناصر خسرو» به عنوان یکی از شعرای تاثیرگذار و قابل توجه در تاریخ ادبیات فارسی.
- ۲- گامی تازه در معرفی جنبه‌های ادبی مکتوم مانده شعر یکی از شاعران کهن.
- ۳- آشنایی با یکی از عناصر زیبایی‌ساز سخن به عنوان «علم بیان و موضوعات آن».

۷-۱- مواد و روش‌های تحقیق

در یک پژوهش علمی برای رسیدن به پژوهش مطرح شده، روش‌های متعددی برگزیده می‌شود. از آنجا که موضوع این تحقیق در مورد کاربرد موضوعات علم بیان در اشعار ناصر خسرو است؛ بنابراین علمی‌ترین روش برای رسیدن به مسأله تحقیق روش کتابخانه‌ای است. در این روش محقق پس از مراجعه به منابع مربوط و مطالعه در این زمینه به بازبینی اشعار شاعر می‌پردازد و بررسی هدف و انگیزه شاعر از بیان جملات و تطبیق آن با منابع کتابخانه‌ای، به تدوین پژوهش خود می‌پردازد؛ بنابراین می‌توان گفت در

این تحقیق از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است.

۸-۱- پیشینه‌ی تحقیق

«ناصر خسرو» به تبغ حائز بودن اهمیتی فراوان در تاریخ ادبیات پارسی، شاعری است که پژوهشگران بسیاری در داخل و مستشرقان عدیده‌ای در خارج ایران، پیرامون آرا و آثارش به پژوهش پرداخته‌اند که صرف ذکر عنوانی این تحقیقات خود می‌تواند کتابی حجیم باشد. اما همانگونه که در بخش «بیان مسئله» نیز ادغان شد، وجه سبک‌شناسانه قصاید و تبیین مختصات «سبک شناسی» او بر اساس آن‌ها، موضوعی است که به صورت جامع مورد بررسی قرار نگرفته است.

در این باب تنها می‌توان به مقاله‌ای مندرج در «مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران» با عنوان «بازتاب افکار اسماعیلیه در آثار ناصر خسرو» (تاجبخش، ۱۳۸۶: ۱۰۷) اشاره کرد. در مقاله مزبور نیز از سطح سه‌گانه «فکری»، «واژگانی» و «ادبی» مورد بررسی در «سبک‌شناسی» تنها «سطح فکری» مورد تاکید و توجه بوده است. «دکتر شفیع کدکنی» در کتاب ارزشمند «صور خیال در شعر فارسی» (۳۸۷۱: چاپ دوم) در مورد «ناصر خسرو» و کیفیت صور خیال در اشعارش، مطالبی آورده است و همچنین در دو مقدمه از دو کتاب گزیده اشعار «ناصر خسرو» توسط «مهدی محقق» (۱۳۷۳: چاپ سوم) و «جعفر شعار» (۱۳۷۹: چاپ چهارم) نیز به اجمال، پیرامون ویژگی‌های سبکی او سخن رفته است.

فصل دوم:

مبانی نظری

۲-۱- ویژگی‌های شعر و ادب در قرن پنجم و ششم

زبان پارسی که در قرن چهارم از آمیزش با زبان عربی تا حدی مصون مانده و لغات تازی در آن اندک بود از قرن پنجم ببعد به نسبت بیشتری با لغات عربی درآمیخت. پیداست که این آمیزش یکباره با شروع قرن پنجم بکمال نرسید بلکه تدریجاً صورت گرفت و این سیر تدریجی چنان بود که کثرت کلمات عربی در پایان قرن پنجم خیلی بیشتر از آغاز آن و در آخر قرن ششم زیادتر از اول آن بوده است. از علل عمده این امر یکی تزاید نفوذ دین اسلام در این دو قرن و زبان ملازم آن یعنی زبان عربی بود. دیگر آنکه در این دو قرن تعلیم و تعلم زبان عربی با شدتی بیشتر از پیش در ایران رواج داشت و چون توسعه و افزایش مدارس در قرن پنجم و ششم با قوت بسیار صورت گرفته و از مواد اصلی و اساسی دروس در این مدارس زبان و ادب عربی بود، طبعاً همه اهل سواد و کسانی که در پی تحصیل علم و ادب بودند از زبان و ادب عرب آگاهی می‌یافتند و از اینجاست که در قرن پنجم و ششم کمتر کسی از شاعران و نویسندگان را می‌یابیم که اثری از ادب عربی در گفتار او نباشد. (صفا، ۱۳۷۸: ۱۱۹)

در قرن پنجم و ششم این عوامل چون دست بهم دادند باعث شدند که زبان فارسی با سرعت بیشتری با لغات تازی آمیخته شود چنانکه در اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم که پایان این دوره است در زبان نظم و نثر فارسی بسیاری از کلمات غیر لازم عربی وارد شده بود. از طرفی دیگر چون قرن پنجم و ششم دوره برچیده شدن حکومت‌های ایرانی و روی کار آمدن غلامان و قبایل ترک نژاد بود قسمتی از لغات ترکی نیز بوسیله سپاهیان و عمال دولتی در زبان فارسی راه جست ولی نسبت این لغات बोژه‌های تازی بسیار ناچیز و غیر قابل ملاحظه بود.

پس از تسلط سلاجقه بر ایران چنانکه می‌دانیم دسته‌ای از آنان با تصرف آسیای صغیر دولتی را که بنام دولتی را که بنام دولت سلاجقه آسیای صغیر معروف است در آن سامان بوجود آوردند. در دربار امرای این سلسله مانند همه دربارهای سلجوقی زبان فارسی بود و بهمین سبب در این ناحیه حتی در شام بتدریج زبان فارسی دری رواج یافت و اندک اندک کار بجایی کشید که در اواخر قرن ششم و اوایل قرن هفتم آسیای صغیر یکی از مراکز ادبیات فارسی گردید.

در نتیجه این دو جریان یعنی نفوذ ادبیات دری از خراسان بسایر ولایات ایران و رواج زبان پارسی در خارج از کشور ایران از اواسط قرن پنجم ببعد بسیاری شاعر و نویسنده بیرون از ناحیه خراسان و

ماوراءالنهر پدید آمدند و این امر چنانکه خواهیم دید باعث تنوع عظیمی در ادب فارسی گردید.

«مراد از نثر ساده یا نثر مرسل نثری است که خالی از صنایع و قیود لفظی و آزاد از هرگونه تصنع و تکلفی باشد. نثری که به این سبک نوشته شده باشد کامل‌ترین و سودمندترین نوع آنست زیرا مقصود را بنحو احسن بیان و از فوت معنی پیش‌گیری می‌کند. این سبک نثر همچنانکه گفتیم در قرن چهارم در ادب فارسی معمول بود و مانند سبک شعر فارسی در تمام قرن پنجم و قسمتی از قرن ششم ادامه و تکامل یافت و اختلافی که در آن بتدریج وجود می‌یافت نه از باب اصول و بنیاد و سبک و روش و نگارش بلکه از جهت تغییرات و تحولاتی بود که بتدریج در زبان فارسی صورت می‌گرفت و ما راجع به آن پیش از این سخن گفته‌ایم.» (شمیسا، ۱۳۸۳: ۷۸)

یکی از مشاهیر نویسندگان ایران در قرن پنجم ناصر بن خسرو قبادیانی (۳۹۴-۴۸۱) است. از این شاعر و نویسنده نامبردار چند اثر معروف به نثر فارسی در دست است مانند سفرنامه و زادالمسافرین و وجه دین و خوان اخوان و جامع الحکمتین که در همه آنها نویسنده روشی ساده و انشائی روان دارد و حتی در کتاب زادالمسافرین با آنکه در کلام اسمعیلیه نوشته شده سادگی و روانی انشاء را حفظ کرده است. (نقل با تلخیص، صفا، ۱۳۶۹: ۴۲۰)

۲-۲- آثار ناصر خسرو

آثار این شاعر شامل دو بخش است:

آثار منظوم:

دیوان اشعار؛ در ۱۱۰۴۷ بیت شامل قصاید و مقطعات و ابیات متفرقه.

روشنایی‌نامه و سعادت‌نامه؛ در موعظه و حکمت.

آثار منثور:

- جامع‌الحکمتین

- خوان اخوان

- زادالمسافرین

- گشایش و رهایش

- وجه دین

- سفرنامه. (ناصر خسرو، ۱۳۵۰: ۲۰)